

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2023

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 80

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 29.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/ṭole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṅwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṅa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/ṭole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/ṭole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṅa, kha vha make phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO iṅwe nā iṅwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/ṭole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhaki ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make/ṭole sa vhukhaki. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo ṅea ndaṭiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṅe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/ṭole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha *Aphendikisi ya A na B* u ṭola maanea a vhalingiwa.**

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha **mbudziso dzo vuleaho**, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAVE. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u toliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo la u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

TSHIFHUFHANI – *DN Munzhelele*

KUAVHELWE KWA MARAGA

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
  - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
  - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
  - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
  - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
  - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1
- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha masiatari a mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi

Marangaphanda

Mutevhetsindo ndi u elela ha tshirendo, u nga vha wa u tavyhanya kana wa u ongolowa. Vhudipfi ha murendi ndi ndila ine murendi a dipfisa zwone musi a tshi n'wala tshirendo tshawe, a nga takala, a sinyuwa kana a tungufhala. Kha tshirendo itshi murendi u sumbedza u tungufhala nahone mutevhetsindo watsho u khou ongolowa ngauri u khou renda nga vhatambi vha bola ya Zambia vhe vha lovhela lwanzheni lwa Gabon.

Mbuno

- Mutevhetsindo wa tshirendo itshi ndi wa u ongolowa ngauri murendi u khou renda nga ha vhatambi vha bola vhe vha lovhela lwanzheni musi bupho le vha vha vha tshi khou fhufha ngalo li tshi nupela.
- Murendi u khou tungufhadzwa ngauri bupho ilo le la vha lo hwala vhatambi vha bola vhane vha kha di vha vhatuku, zwenezwo zwi ita uri mutevhetsindo u vhe u ongolowaho.

- Murendi u nana u pfa vhutungu ngauri bupho ilo lo mbo di fhela mapfura li muyani zwa mbo vhang a u wa halo.
- Murendi u pfa a tshi vhai sala nga ndila ye vhatambi avha vha lovha ngayo, ya u tou nwela khothe, zwine zwa vha zwithu zwi vhavhaho vhukuma.
- Mutevhetsindo u ongolowaho u pfala musi murendi a tshi amba nga ha vhatambi vho tou tevhwahaho nga tshifhufhani na vhutshilo havho ha lozwea. Izwi ndi zwithu zwi pfisaho vhutungu.
- Murendi u vhai sala musi a tshi humbula uri tshifhufhani itsho tsho lozwise vhatambi vha bola vhe vha vha vhe na vhukoni ha u tamba bola.
- Murendi u khou pfa vhutungu naho a tshi dovha hafhu a tama mashaka a vhafu vha tshi khuthadzea vha tangedza zwo bevelelaho.

Magumo

Munwali o kona u shumisa mutevhetsindo u bvisela vhudipfi hawe khagala. O sumbedza u pfa vhutungu nga ndila ye vhatambi vha Zambia vha lovhela lwanzheni nga ndila i vhavhaho.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

TENDAMUDZIMU O TUWA – MW Mbulaheni

- 2.1 Murendi u toda u bvisela khagala uri naho Tendamudzimu o lovha, vhatu vha di dzula vha tshi mu humbula/vha dzula vho mu tuvha.√√ (2)
- 2.2 Iphi 'domu' li khou amba uri Ramaano ndi ene we a dzhia vhurangaphanda ha shango la Venda.√√ (2)
- 2.3 Ndi figara ya litatathino.√ Li khwathisedza uri murendi u khou tama uri ngavhe na ene na vhaiwe vha fele ngoho na hoyu Tendamudzimu.√ (2)
- 2.4 Thounu i re fhasi, i dzumbulula vhudipfi ha murendi ha u pfa vhutungu,√ ngauri musi a tshi vhona muthu o lwelaho vhatu na ngoho ya vhutshilo a tshi amba a sa thetsheleswi.√ (2)
- 2.5 Ee, ndi a ima nae. Ngauri vhatu arali vha vhona muthu a tshi lilela u vha vhofoholola kha kuvhusele ku si kwavhudi, vha a toda muthu onoyo a sa tuwi kana u lovha, huwe vha a tou toda na u fa nae.

KANA

Hai, a thi imi nae. Ngauri naho muthu e mulwelambofholowo, a zwo ngo naka uri a tshi fa vhatu vhothe vha fe nae, shango li do sala li si na vhatu. [Na zwiwe zwi pfalaho.]√√

(2)
[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

AFURIKA-TSHIPEMBE – LR Ndlovu

- 3.1 Murendi u toḁou uri shango ḁa Afurika-Tshipembe ḁi shanduke, ḁi tutshele vhuhana/na maitele ḁo a kale.√√ (2)
- 3.2 Ipfi 'duvhudza,' ḁi khou amba uri shango ḁa Afurika-Tshipembe kha ḁi tutshele maitele mavhi/kha ḁi shanduke ḁi vhe shango ḁa mulalo/maitele maswa.√√ (2)
- 3.3 Ndi ḁifanyisi.√ ḁi khou ḁisa kuhumbulele kwa uri shangoni ḁa Afurika-Tshipembe, vhavhusi vhaḁo kha vha litshe zwa u vhulaha vhatu mikanoni yaḁo na maḁwe mashango.√ (2)
- 3.4 Thouni ya fhasi i dzumbulula vhuḁipfi ha murendi ha u pfa vhutungu/dinalea,√ ngauri murendi u pfala a tshi kaidza vhavhusi vha shango uri kha vha tutshele kule na zwa dzinndwa dzine dza khou fhedza vhatu.√ (2)
- 3.5 Ndi a ima nae. Arali vhavhusi vha tevhela maitele kwao a dimokirasi, vhatu vha ḁo tshila zwavhuḁi, shango ḁa si dzhene khomboni.√√ (2)
- [Muhumbulo u hanedzanaho na uyu kha u sedzuluswe/toliwe.] (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

VOḁA KHA TSHIANGALADZI – TT Mudau

- 4.1 Murendi u toḁa u bvisela khagala uri muvhaḁi wa tshifanyiso itsho u a kona mushumo wawe.√√ (2)
- 4.2 Ipfi 'gondo,' ḁi amba uri nyalunako uyu o nakesa ho sedzwa na zwine mbumbo ya u hula ha tshikondo na khundu dzawe zwa vha zwone.√√ (2)
- 4.3 Ndi ḁimetafore.√ ḁi khwathisedza uri nyalunako uyu u fhira vhonyalunako vha ḁivheaho ḁifhasini vhanzhi.√ (2)
- 4.4 Thouni ya tshirendo itshi i re nḁha i dzumbulula vhuḁipfi ha murendi ha u takala.√ Murendi u pfala o takala musi a tshi vhona tshifanyisovhaḁwa tsha nyalunako lune a tou tama na uri a tou mu kwama zwawe.√ (2)

- 4.5 Ee, ndi a ima nae. Shangoni hu na muthu o nakesaho u bva tsha kale lune naho hu tshi khou di bebwa vhaiwe vho nakaho muthu uyu u di dzula a tshi vhone o naka.

KANA

Hai, a thi imi nae. Shangoni a hu na muthu ane a nga fhira vhatu vhothe nga u naka, hu di vha na vhaiwe vho nakaho u mu fhira.

[Na zwiwe zwi pfallaho]√√

(2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

KONDELELA – KY Ladzani

- 5.1 Ndi Alegori,√ ngauri tshi khou funza vhatu nga matshilele avhudi a u kondelela naho zwi tshi lemela.√ (2)
- 5.2 Raimi/pfanapheledzo: abcd.√√ (2)
- 5.3 Ndi livhuvhisi,√ li disa uri naho vhatu vha tshi sumbedza u sa u takalela, u songo tenda u lata fulufhelo, u tea u kondelela uri u fhedze u tshi wana zwivhuya.√ (2)
- 5.4 Thounu yo fholaho ya fhasi,√ i bvisela khagala vhudipfi ha u pfa vhutungu.√ (2)
- 5.5 Ndi a tendelana nae, ngauri vhutshiloni muthu u tea u kondelela naho zwi tshi vhavha uri a kone u wana zwivhuya.√√ (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO

NGANEA

MBUDZISO YA 6: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Siangane ndi nyimele/maitele/kuhumbulele/kuvhonele kwa zwithu zwine zwa vha na thuthuwedzo kha kutshilele kana mvumbo ya vhabvumbedzwa/vhaanewa. Fhethuvhupo ndi fhethu/vhupo vhune mafhungo na nyito zwa khou bvelela hone. Vhaanewa ndi vhathukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bvedza mafhungo a nganea yawe. Kha nganea iyi muñwali u shumisa Vho Madilaga na Vho Ana u bvisela khagala thuthuwedzo ya siangane na fhethuvhupo zwi tshi kwama kutshilele kwavho.

Mbuno

Kha nganea iyi ri na fhethuvhupo vhune ha vha ha Tshandebvu, hune ra wana hone siangane zwi tshi kwama Vho Madilaga na Vho Ana.

Vho Madilaga

- Ri vhona kuhumbulele kwa Vho-Madilaga kwa mulovha kwa vhutendatenda ha sialala kwa u toḁa u vha ambadzifhele kha tshiṅwe na tshiṅwe, zwine zwa khou tutuwedzwa nga mvelele ya mahayani. Vha vhudza mufumakadzi wavho uri vhone a vha tsha toḁa muṅwe ṅwana. Zwithu izwi zwi khou itea mahayani kha la Venda.
- Vhuponi ha mahayani musi hu na thaidzo muṅani hu vhidziwa vhomakhadzi uri vha i tandulule. Musi muṅani wa Vho Madilaga hu na thaidzo ine ya tea u tandululwa vhukati havho na Vho Luvhani, hu vhidzwa Vho Mainganye uri vha lugise mafhungo a muṅani uri muḁi u sa kwashee. Zwothe izwi zwi tutuwedzwa nga maitete a mvelele. Vho Muvhi na vhone ri vhona vha tshi vhidzwa uri vha ḁe vha kaidze na u sengisa Vho Madilaga kha u sa tshilisana zwavhudi na mufumakadzi. Nga mvelele ya Tshivenda vhomakhadzi na vhomalume ndi vhone vhane vha pfiwa.
- U bebiwa ha ṅwana Tshifhiwa e na ḁino zwi hashiwa kha dziradio sa musi zwi tshi tou vha tshimangadzo kha lushaka vhuponi ha Tshandebvu. Izwi zwi sinyusa Vho Madilaga ngauri phungo ya ṅwana i khou pfala hothe.
- Siangane na fhethuvhupo vhune ha vha ha Tshandebvu, mahayani hu kha ḁi vha na vhathu vhane vha vha na vhutendatenda ha uri ṅwana ane a bebwa e na ḁino la ṅtha ndi shenga, o seṅwa, nahone ndi samba lihulu muṅani lune ha ṅangedzei na tshitshavhani. Hezwi zwi ṅana u vhaisa Vho Madilaga, na uri vha a tenda uri ṅwana wavho ndi shenga.
- Fhethuvhupo ha Tshandevu vhu tutuwedza Vho Madilaga kha u tenda kha zwa vhuloi na dziṅanga na uri ṅwana ane a bebwa e na ḁino o seṅwa.
- Vhupo ha Germany hu vha na thuthuwedzo kha u shandukisa kuhumbulele kwa Vho Madilaga na u shandukisa kutshilele kwa vhadzulapo vha Tshandebvu ngauri ri vhona Vho-Madilaga vha tshi vho thoma u ṅangedza ṅwana wavho Tshifhiwa, na vhadzulapo na vhone vha mu ṅangedza.

Vho Ana

- Siangane na fhethuvhupo zwa Tshandebvu hune ha vha vhupo ha mahayani zwi ita uri Vho Ana vha pfe vha tshi ofha uri muḁini wa muhura wavho Vho Madilaga ho bebwa ṅwana wa shenga ane vha tenda uri a luma muthu tshilonda tsha hone a tshi fholi.
- Vhathu vha mahayani vha funesa u ḁivha zwa midini ya vhathu. Vho Ana vha toḁa u ḁivha kha mushumi Vho Mboneni uri ndi vhoneyi vhaeni vhe vha vha vho ḁa muḁini wa Vho Madilaga. Musi vha songo tsha vhudzwa uri vhaeni ndi vhoneyi, vhone vha tou semana vhukuma vha tshi khou tou huwelela.
- Vhathu vha tendaho kha zwa vhuloi vha ya dziṅangani uri vha wane thuso. Vho Ana musi mbudzana dzavho dzo vhulawa nga mmbwa dza Vho Madilaga, Vho Ana vha ya ṅangani uri vha wane mushonga wa u sikela ngauri vha tenda kha uri mbudzana dzavho dzo luṅwa nga shenga lavho Tshifhiwa. Vha wanala khoroni ya Vho Madilaga vha tshi khou shela mushonga.

- U sengiswa ha mulandu khoroni ya Tshandebvu u fana na mulandu wa Vho Madilaga, Vho Ana na Vho Jonas zwi bvisela khagala uri ndi fhethuvhupo ha mahayani. Vho Ana vha lifhiswa na mbudzi henengei musanda.
- Munyanya wa u pembelela u phasa ha Tshifhiwa u shandukisa kuhumbulele kwa Vho Ana kha zwa n'wana wa shenga.

Magumo

Muñwali o kona u shumisa siangane na fhethuvhupo kha u tutuwedza na u bvisela khagala kutshilele kwa Vho-Madilaga na Vho Ana. Kha Vho Madilaga ri vhona munna a re na vhutendatenda fhedzi ane a tenda kha u shandukiswa nga nyimele na tshifhinga, a vho pfesesa na u t'anganedza zwe a vha a sa zwi t'anganedzi, ngeno Vho Ana vho tanwa sa mufumakadzi ane a funesa mafhungo a vhaiwe na vhutendatenda kha zwa vhuloi, fhedzi vha fhedzisela vha tshi farelana.

[25]

MBUDZISO YA 7: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Mafhungo aya a sumbedza tshipida tsha nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri ndi hune thaidzo ya Vho Luvhani ya khou aluwa hone, hune ra pfa vha tshi khou vhilaedzwa nga u aluwa ha thumbu hu si na zwine mukalaha wavho Vho Madilaga vha khou amba.√ (2)
- 7.2 Mafhungo aya a tana khudano ya nga ngomu,√ hune ra pfa Vho Luvhani vha tshi khou amba nga mbilu vho hanganea nahone vha tshi vho tou humbula u sedzana na mukalaha wavho Vho Madilaga vho livhana zwifhatuwo, ngauri vho sokou fhumula ngeno mihwalo i tshi khou hula i tshi ya.√ (2)
- 7.3 Lufuno u dzumbululwa sa n'wana a sa funi khakhathi/phambano/u funa vhabebi vhawe vha tshi tandulula thaidzo ine vha vha nayo.√ Buguni Lufuno u toda vhabebi vhawe vha tshi dzudzanya mafhungo avho hu si phanda ha vhana, uri mudini vha dzule nga mulalo.√ (2)
- 7.4 Mufhindulano u re vhukati ha Lufuno na Vho Luvhani u dzumbulula siangane ya muta u si na pfano/nyandano ya vhabebi.√ Buguni Lufuno u vhona mme awe vha tshi dzula vha songo takala ngauri a vha khou andana na khotsi awe.√ (2)
- 7.5 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa murahu hune Vho Madilaga vho sumbedza uri a vha tsha toda muñwe n'wana.√√ (2)

- 7.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa u kaidza na u tsivhudza vhathu/lushaka/vhokhotsi uri vha tea u tangedza vhana vho bebwaho vhe kha nyimele dzothe ngauri vha tshi aluwa vha vha thikho afho mutani/U eletshedza vhokhotsi uri vha tea u tikedza vhafumakadzi vhavho musi vhe kha nyimele dzo fhambanaho.√√ (2)
- 7.7 - Zwi ita uri Vho Luvhani vha farwe nga vhulwadze ha mutsiko wa malofha.
 - Zwi ita uri hu si vhe na mulalo mudini hu dzule hu na dzikhakhathi.
 - Masiandaitwa a vha a u ri mufumakadzi na vhana vho fhedza vho pfulutshela Polokwane/u fhambana ha mirado ya muta.
 - Zwi ita uri mudzi wa Vho Madilaga u fhandekane.
 - Zwi ita uri Vho Luvhani vha aluse vhana vhe vhothe hu si na muthu wa munna ane a vha tikedza.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)
- 7.8 Vhupo ha Tshandebvu hu vha na thuthuwedzo ya uri musi Vho Maambavhaiwe vha tshi pfa mafhungo a nwana o bebwaho e na lino vho mbo di gidimela vhuongeloni.√√ (2)
- 7.9 - Vho Luvhani ndi mufumakadzi o vudaho ngeno Vho Ana vha mufumakadzi wa vhuhali.
 - Vho Luvhani a vha na vhutevheleli ha zwithu zwi iteaho midini ya vhaiwe ngeno Vho Ana vha tshi funesa u divha mafhungo a midini ya vhaiwe.
 - Vho Luvhani a vha tendi kha shenga ngeno Vho Ana vha tshi tenda uri hu na shenga.
 - Vho Ana ndi mufumakadzi ane a tenda kha zwa vhuloi ngeno Vho Luvhani vha sa tendelani nazwo.
 [Maraga THARU kha mbuno dzi pfalaho].√√√ (3)
- 7.10 Ee/zwo tea ngauri Vho Nicholson sa mudivhi wa zwa vhana vha bebwaho vhe na mano uri a si vuholefali, vha do kona u bvisela khagala lushaka na u lu nea ndivho uri lu pfesese.√√ (2)
- 7.11 - Ndo vha ndi tshi do amba na vhabebi vhangani uri kha vha litshe zwa dzinndwa vha lugise mafhungo avho.
 - Ndo vha ndi tshi do vhidza vhahulwane vha kereke uri vha thuse vhabebi vhangani kha u tandulula thaidzo dzavho.
 - Ndo vha ndi tshi do ya kha vhashumelavhapo uri vha de vha thuse.
 - Ndo vha ndi tshi do vhidza vha lushaka uri vha de vha vha kaidze, khathihi na u vha konanya.
 [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho].√√√ (3)

MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Siangane ndi nyimele/maitele/kuhumbulele/kuvhonele kwa zwithu zwine zwa vha na thuthuwedzo kha kutshilele kana mvumbo ya vhabvumbedzwa/vhaanewa. Fhethuvhupo ndi fhethu/vhupo vhune mafhungo na nyito zwa khou bvelela hone. Vhaanewa ndi vathukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bvedzwa mafhungo a nganea yawe. Kha nganea iyi muñwali u shumisa Vho Loshani na Maria u bvisela khagala thuthuwedzo ya siangane na fhethuvhupo zwi tshi kwama kutshilele kwavho.

Mbuno

Kha nganea iyi ri na fhethuvhupo vhune ha vha ha Folovhodwe hune ha vha mahayani/Venda la musalauno na siangane ya hone, zwi tshi kwama Vho-Loshani na Maria.

Vho-Loshani na Maria

- Siangane na fhethuvhupo zwa Folovhodwe hune ha vha vhupo ha mahayani zwi tutuwedza uri Vho-Loshani vha vhe khonani na Vho-Aifheli vhunga vho aluwa vhothe vha tshi tamba vhothe.
- Vho-Loshani vho vha vhe na golo ine vha di tshimbila ngayo na khonani yavho Vho-Aifheli.

- Nyimele iyi ya goloi ya Vho-Loshani i ita uri vha diwane vha tshi fhelekedza Maria, musidzana wa Vho-Aifheli fhethu ho fhambanaho naho Aifheli e siho. Siangane/nyimele iyi i ita uri Vho-Loshani na Maria vha funane.
- Siangane/nyimele ya u vhifha muvhilini ha Maria i ita uri Maria na Vho Loshani vha langane u pometshedza mihwalo Aifheli sa musu vha tshi khou shavha uri shango li do vha vhonefahi, ngeno vhone Vho Loshani vha na musadzi. Vhukwila uvhu vhu khou dzumbetshedza zwiitwana zwavho zwa u vhaisa khonani yavho ane a vha fhulufhela.
- Nyimele ya u fhulufhela hawe Vho-Loshani na u funesa Maria zwi ita uri Aifheli a tende uri mihwalo ndi yawe nahone u takalela na u lindela kubwebwa kwawe.
- Fhethuvhupo ndi mahayani a musalauno kha la Folovhodwe hune nyimele/siangane iyi ya tutuwedza uri Aifheli a humbulé u ita munyanya wawe nga u tou tshata. Vho-Loshani musu vha tshi newa tshipida tsha u ri vha dzudzanye munyanya wa Aifheli na Maria vha pfa vha songo vhofoholowa vha tshi humbula vhutudzi he vha ita na musidzana wa khonani yavho.
- Siangane na fhethuvhupo zwi tutuwedza uri lushaka lu lugise mafhungo a muta hu si na u dzhenelela ha vhatsinda. Thathani mukomana wa Aifheli na muzwala wawe Vho-Dafitha vha hana musu vho Vho-Loshani vha tshi dzhenelela kha mafhungo a munyanya wa Aifheli na Maria sa musu vha mutsinda.
- U dzulelana ha Vho Loshani na Aifheli zwi ita uri Musatondwa nwana wa Vho Loshani na Rotondwa nwana wa Maria vha vhe dzikhonani sa musu na vhabebi vhe dzikhonani.
- Sa musu mvelele ya Tshivenda i sa tendi uri vhana vha khotsi vha malane, u tshinyana havho zwi ita uri vhana vha hanelele u vha munna na musadzi naho vhabebi vha tshi khou hana. Vho Maria na Vho Loshani vha khou hana vhana vha tshi malana ngeno Aifheli a tshi khou zwi takalela nga u sa divha ngoho ya uri ndi dzikhaladzi.
- Nyimele iyi i hanedzanaho na mvelele ya Vhavenda i ita uri Vho Loshani na Maria vha fhedze vha tshi khou ambulula tshiphiri tsha uri Musatondwa ndi khaladzi a Rotondwa.
- Thoni dzi ita uri Vho Loshani vha pfulutshele Shakadza, Maria a pute vhuda hawe a ye hayani hawe, Rotondwa na Musatondwa vha malane hone Musatondwa a fhedze a tshi vho pandamedza zwisusu.

Magumo

Muñwali o kona u shumisa siangane na fhethuvhupo u tutuwedza na u bvisela khagala kutshilele kwa Vho-Loshani na Maria ngei kha la Folovhodwe. Kutshilele kwa Vho-Loshani na Maria kwa u sa fhulufhedzea ku vha na masiandaitwa a si avhudi kha vhana vhavho na vhone vhañe.

[25]

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Mafhungo aya a tana nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri ndi hone hune thaidzo ya Vho-Loshani ya tshiphiri tshe vha pometshedza Aifheli mihwalo i si yawe ya khou thoma u aluwa i tshi ya.√ (2)
- 9.2 Mafhungo aya a tana khudano ya nga ngomu,√ ngauri ndi hune ra pfa Vho-Loshani vha tshi amba nga mbilu vho hanganea nahone vha tshi vho thoma u disola uri Aifheli a nga vha a tshi vho divha mafhungo avho na Maria a u tshinyana, lune vha vho tata na u ya mudini wawe.√ (2)
- 9.3 Mafhungo a tana Vho-Loshani sa muthu a re na valuvalu/nyofho.√ Vho-Loshani vha dzula vho tshuwa uri tshiphiri tshavho tsha u tshinya Maria tshi do bvela khagala.√ (2)
- 9.4 Mufhindulano u re vhukati ha Vho-Josephine na Vho-Loshani u dzumbulula siangane ya mutani une ha vha na u funana/pfesana vhukati ha munna na musadzi.√ Vho-Loshani vha pfesana na u tangedza ngeletshedzo ya mufumakadzi wavho ya u ya mudini wa Aifheli na zwenezwo.√ (2)
- 9.5 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa murahu zwa musi Vho-Loshani vha tshi tshinya Maria vha langana u pometshedza Aifheli.√√ (2)
- 9.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa u sumbedza uri u vha na zwiphiri, u sa fhulufhedzea kha dzikhonani, mbinganoni na kha mashaka, zwi na masiandaitwa a si avhudi.√√ (2)
- 9.7 - Vho-Loshani vha khakhisa Maria ane a funana na Aifheli.
 - Zwi ita uri Aifheli a aluse Rotondwa ngeno nwana e si wawe.
 - Zwi ita uri Aifheli a fhambane na khonani yawe Vho-Loshani musi o no wana ngoho.
 - Zwi ita uri mufumakadzi wawe Maria a farwe nga vhulwadze ha mutsiko wa muhumbulo.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfallaho] √√√ (3)
- 9.8 Folovhodwe ndi vhupo ha mahayani hune vhatu vha kha di tenda kha zwa mvelele na zwa uri munna ndi ambadzifhele mutani nahone u ita zwine a funa,√ ndi zwine ngazwo ra vhona Vho-Maduka vha tshi laulwa nga mvelele lune vha mala muwe musadzi, vha dovha hafhu vha toda tshelede ya mamalo a nwana we vha si mu aluse.√ (2)

- 9.9
- Maria ndi mufumakadzi a sa fhulufhedzei kha munna wawe ngeno Vho-Josephine vha tshi fhulufhedzea kha munna wavho.
  - Maria ndi mufumakadzi wa u zwifha ngeno Vho-Josephine vha na ngoho.
  - Maria ndi mufumakadzi a sa thonifhi munna wawe ngeno Vho-Josephine vha tshi thonifha munna wavho.
  - Maria ndi mufumakadzi a sa lengi u fhurea ngeno Vho-Josephine vha sa fhurei.

[Maraga THARU kha mbuno dzi pfallaho].√√√

(3)

9.10 Ee/zwo tea ngauri:

- Musatondwa na Rotondwa vha a funana.
- A si mulandu wavho wa uri Vho-Loshani na Maria vha dzumbetshedze tshiphiri tsha uri vhana avha ndi dzikhaladzi.

KANA

Hai/a zwo ngo tea ngauri:

- Nga mvelele ya Tshivenda vhana vha khotsi a vho ngo tea u malana ndi matudzi.
- Ngauri vha vho divha ngoho ya uri ndi vhana vha khotsi.

[Mbuno MBILI dzi pfallaho] √√

(2)

- 9.11
- Ndo vha ndi tshi do vha vhudzisa uri ndi nga mini vha tshi funana na musidzana wanga ngeno vhone vha na musadzi.
  - Ndo vha ndi tshi do vhidza vhahulwane vha kereke uri vha ri itele dzithabelo na maipfi a tsivhudzo.
  - Ndo vha ndi tshi do vha farela nda bvela phanda na vhutshilo hanga.
  - Vhukonani hanga na Vho-Loshani ho vha hu tshi do fhela.

[Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfallaho.]√√√

(3)

[25]

FOLUKUŁOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi*****MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Vhalingiwa vhalavhelelwa u nanga zwibveledzwa zwo teaho u bva buguni yavho u itela u khwathisedza likumedzwa line la khou sengulusiwa.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Vhabvumbedzwa ndi vhathu-khumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bveledza lungano. Mvumbo ndi zwine muthu a vha zwone. Kha zwibveledzwa izwi, muñwali u shumisa vhaanewa u tana vharangaphanda vha mulovha, vha si magoswi/vhahali, vho pfumaho vhutali, vha songo tendaho u dzhielwa zwavho vho lavhelesa.

Mbuno

- Nga lungano lwa '**Vhubvo ha dzina la Makhado,**' muñwali u tana vhuhali na vhutali ha khosi iyi. Makhado u sumbedza vhutali nga disendedza tsini na vhatshena vhe vha vha vha tshi toda u mu dzhiela vhalanda vhawe. O ita izwi a tshi toda uri vha sa zwi vhone uri o sinyuwa nahone u toda u vha thasela.
- Maano enea o ita uri vhatshena vha mu fhulufhele vha ite na u mu fha zwigidi zwa u zwima ndou. Ene nga vhutali hawe, a dzumbetshedza zwiñwe, a vha vhudza uri o dzhielwa nga maswina hu u itela uri a vhe na zwinzhi zwine a do kona u lwa navho ngazwo.

- Makhado u sumbedza vhuṭali have musi a tshi nanga u tshoṭhela vhatshena vhusiku, a vha fhedza vhoṭhe na vhana. Hezwi ndi vhuṭali ngauri o zwi ḍivha uri arali a vha tshoṭhela masiari, zwi nga itea vha mu fhenya kana vha wana vphalali.
- Hezwi zwi sumbedza vuhali ngauri arali o vha e goswi, o vha a si nga si tshoṭhele vhatshena hayani havho a sa ḍivhi nzulele yavho.
- U kunda swina mudini waḷo nga zwihali zwe wa zwi wana khaḷo zwi sumbedza vhuṭali na vuhali.
- Makhado u dovha a sumbedza vhuṭali nga u sia vhatshena vhavhili uri vha anetshele vhaṅwe, hezwi ho vha hu u itela uri a ofhiwe nga vhane vha nga ṭoda u mu ṭhasela. Zwoṭhe hezwi zwo ita uri a vho ḍivhiwa sa 'Makhado Tshilwavhusiku Ramabulana' zwine na namusi vha tshilaho zwino vha ḍihudza na u ḍitongisa nga u vha na murangaphanda a sa ofhi wa vhuṭali.

Tshikhoḍo tsha Thovhele Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase

- Kha **Tshikhoḍo tsha Thovhele Vho Ratshimphi Tshivhase**, murendi u sumbedza vuhali ha Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase kha dziṅwe tshaka dzi mu hanedzaho.
- A hanedzaho Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase o vha a tshi vhaiswa kana a vhulahwa.
- Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase vha sumbedza vuhali havho nga u fhisekanya miḍi ya vhakhaedu vhavho nndwani.
- Vuhali have vhu ita uri na musi o eḍela, maswina awe a mu tetemele.
- Dzina ḷawe ḷa Phiriphiri ḷi sumbedza uri ndi khosi ya vuhali na tshituḥu, zwine zwa fanyiswa na u vhavha ha yone phiriphiri.
- Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase vha ṭanwa vhe khosi ya vhuṭali, vhane vha tshi lwa vha vha vho ḍibandutshedza lwa u ḍitsireledza kha maswina avho nga muri wa muhaṭaha.

Magumo

Muṅwali o sumbedza vhukoni ha u shumisa lungano na tshirendo tsha sialala u pfukisela mulaedza wa ndeme wa vuhali na vhuṭali ha vharangaphanda vha mulovha. Izwi u zwi kona nga u sumbedza vuhali na vhuṭali ha Makhado a tshi fhedza vhatshena hayani havho vhusiku o shumisa zwigidi zwavho. Muṅwali u dovha hafhu a sumbedza vuhali na vhuṭali ha Thovhela Vho Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase vhane vha vhulaha na u fhisa miḍi ya vha lwaho navho.

[25]

MBUDZISO YA 11: KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO PFUFHI**MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI****PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA: LUNGANO**

- 11.1 Ndi mvulatswinga/mathomo.√ Ngauri ndi hone lungano lu tshi khou thoma, muanetsheli u khou toda vhathetshelesi/vhavhali vha tshi thetshelesa/u vhalala nga vhuronwane.√ (2)
- 11.2 Mafhungo aya a tana khudano ya nnda.√ Tshibode tshi dobiwa tsha latiwa kule khathihi na u seŋwa.√ (2)
- 11.3 Mafhungo aya a bvukulula u pfa vhutungu ha tshibode.√ Tshibode tshi tungufhadzwa nga u posiwa kule na u nyadziwa nga dziŋwe phukha.√ (2)
- 11.4 Muhumbulo muhulwane une muŋwali a tama u u bvedza ndi wa uri vhatu ri songo nyadza muthu ro sedza mbumbo yawe, ngauri ndi ene ane a nga phulusa vhatu musi vho hanganea/ Tshumisano na u pfesesana zwi ita uri ri swikelele ndivho/zwivhuya.√√ (2)
- 11.5 - Phukha dzothe dzo bwa dza balelwa u wana maŋi.
 - Muvhuda wo fhura na u vhofha phukha dzothe dze dza vha dzi tshi siiwa dzi tshi khou linda.
 - Maŋi o vha a tshi wanala tshifhinga tshothe o dzikuswa nahone a matswuku a sa nwei.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)
- 11.6 - Ndi phukha i no kondelela.
 - Sa phukha i re na vhatali.
 - Sa phukha i sa bvafhi.
 - Sa phukha i si na mukale.
 - Sa phukha i no hangwela.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)
- 11.7 - Ndo vha ndi tshi do dinetshedza khavho uri ndi sa dzulele u shavha na u dzumbama.
 - Ndo vha ndi tshi nga humbela pfarelo kha dziŋwe phukha uri vhutshilo vhu ye phanda sa kale.
 - Ndo vha ndi tshi do humbela u newa ndatiso kha zwothe zwe nda khakha.
 - Ndo vha ndi tshi do fulufhedzisa dziŋwe phukha uri a thi tsha do dovha nda ita vhukhaki ha u sa shumisana na vhaŋwe.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

- 11.8 Ndi tshigarukela.√ Tshi sumba u amba nga u huwelela i ndila ya u ombedzela na u khwathisedza ndeme ya vhupo honoho.√ (2)
- 11.9 Murendi u tama u bvisela khagala zwauri vhupo ha Tshiungani ho dala zwifuwo na zwivhanda zwa daka zwine zwa da zwi tshi nwa madi henefho.√√ (2)
- 11.10 C/Ndi hune vhathu/lushaka lwa rerela hone midzimu yalwo.√ (1)
- 11.11 Muhumbulo muhulwane une murendi u tama u ri vhudza ndi wa uri fhethu afho ndi ha ndeme, ndi zwifhoni hune vhathu vha rerela hone hune a hu sokou iwa, hu iwa zwo fanela.√√ (2)
- 11.12 - Vharereli vha a kona u fhenya khombo dzi fanaho na u shushedzwa nga zwivhanda.
 - Vharereli vha a kona u wana zwivhuya, u fana na u vhuisa madi zwisimani.
 - Vharereli vha a kona u langa zwivhanda zwi ofhisaho.
 - Zwi thusa vharereli uri vha dzule shango lo lala.
 [Mbuno THARU fhedzi dzi pfalaho]√√√ (3)

T̂HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

MBUDZISO YA 12: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU

Marangaphanda

Thero ndi mafhungo ane muñwali wa dirama a vha a tshi khou amba nga hao u bva bugu yawe i tshi thoma u swika i tshi fhela. Ndi mafhungo ane muñwali a tama ri tshi a divha nga dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u khou amba nga ha vhundenwa. Vhatambi ndi vhatukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u shumisa Mashudu u bveledza thero ya zwithu zwine zwa beleva musi nwana o lemala. Ndi henefha hune a tsivhudza vhaswa na u vha laya a tshi khou nyefula/sasaladza matshilele a si avhudi.

Mbuno

- Muñwali u sasaladza Mashudu musi a tshi vhuya vhusiku zwine zwi si vhe zwavhudi kha nwana wa musidzana. Maitele aya a sinyusa khotsi awe Vho-Nefefe lwe vha fhedza nga u mu rwa.

- Vhundenwa na vhubva zwa Mashudu zwi naniswa nga musu mme awe Vho-Marita vhane vha mu shumela ene o dzula a sa iti tshithu. Vha mu itela tie na u mu bikela vhuswa ene o dzula zwawe a tshi khou pennda nala dzawe.
- Muñwali u sasaladza na u sola Mashudu kha u funesa hawe vhanhanga u fhirisa mafhungo a u vhalu bugu dza tshikolo dzine dza do mu nea vhumatshelo havhudi. A funa muthannga a ita zwi sa divhalei, u mbo di mu litsha a funa muñwe. U funa Lufuno we a fhedza o mu litsha a fhirela kha Tshibio.
- Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi dzhia ngeletshedzo mmbi dza mme awe Vho-Marita madzuloni a u ri a tevhele ngeletshedzo ya khotsi awe Vho-Nefefe na khaladzi awe Khwathisani.
- Mashudu ha iti mishumo ya tshikolo zwine zwa mu fhambanya na Vho-Ludwevha mudededzi wawe. Kuitele ukwu ndi kwone kune muñwali a khou ku sasaladza. Zwithu zwothe hezwi zwi khou tutuwedzwa nga vhundenwa hawe.
- Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi dzhahvula thamu kha Vho-Ludwevha musu vha tshi khou todou mu kaidza ngayo. Musu a songo nivala tshunwahaya.
- Mashudu ha vhoni vhutogwa ha pfunzo, ndi ngazwo muñwali a tshi khou mu sasaladza musu a tshi vhudza Tshibio uri a si pfunzo fhedzi ine ya ita uri muthu a diphine kana a bevelele vhutshiloni. Muñwali u nyefula Mashudu musu a tshi kanganyedza Tshibio ane a khou amba nga ha vhutogwa ha pfunzo. Tsatsaladzo iyi yo livhiswa kha vhaswa vhothe ho katelwa na vhana vha vhasidzana.
- Mashudu u disa Tsaniwani mudini wa khotsi awe zwine zwa vha zwithu zwi sa tangedzei kha muswa ane a kha di dzhena tshikolo.
- Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi litsha tshikolo a tahela Tsaniwani a re na musadzi wawe tshikhuwani.
- Mashudu u sema mme awe musu vha tshi khou hana a tshi tahela Tsaniwani makhuwani. Izwi zwothe zwi vhangwa nge vha lora a tshi khou thavhekanyiwa. Muñwali u sasaladza Mashudu musu a tshi vhidza mme awe muloi a dovha a vha vhudza na uri ndi vhone vho mu pengisaho.
- U tahela hawe Tsaniwani a zwi ngo tsha mu tshimbilela nge a thulwa nga goloi a lovha henengei tshikhuwani a tshi khou shavha u thavhiwa nga Heleni mufumakadzi wa Tsaniwani.

Magumo

Muñwali wa dirama iyi u khou kona u beledza thero ya tsatsaladzo nga u shumisa Mashudu kha u eletshedza vhaswa uri vha thetshesele vathu vhane vha vha nea ngeletshedzo yavhudi uri vha vhe na vhumatshelo havhudi. Kha dirama iyi ndi hunzhi hune ra wana Mashudu a tshi khou kaidzwa ene a si thetshesele.

[25]

MBUDZISO YA 13: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

- 13.1 Ndi nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri thaidzo ya u lemala ha Mashudu na u funana na vhatthanga vho fhambanaho zwi khou hulela zwi tshi ya. Afha mafhungoni u litsha Lufuno a vho funana na Tshibio.√ (2)
- 13.2 Tshi vhangaho u fhambana ha mihumbulo ndi mafhungo a u ri Mashudu ha tendelani na Tshibio ane a khou vhona ndeme ya pfunzo ngeno ene a sa i vhoni.√√ (2)
- 13.3 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa phanda ngauri phanda ri vhona Tsaniwani a tshi vhidzwa a da a dzhena mutani wa ha Nefefe sa zwo iteaho kha Tshibio.√√ (2)
- 13.4 Mafhungo aya a thusedza u bveledza siangane ya muta wa Vho-Nefefe une wa khou bvulwa mvumbo/tshirunzi nga nthani ha kutshilele kwa Mashudu na Vho-Mariya.√√ (2)
- 13.5 Aironi ya dirama ndi fhala hune rine vhataleli ra divha zwine zwa khou ya u bvelela kha mutambi ene a sa zwi divhi.√ Buguni rine vhataleli ro vha ri tshi zwi divha uri Heleni u khou tou shushedza Mashudu nga lufhanga ene a sa zwi divhi.√ (2)
- 13.6 Ndivho ya muñwali ndi ya uri hu na vathu vha songo teaho u vhudzwa mafhungo, ngauri a vha na tsha khanani/Muthu musi a tshi vhudzwa mafhungo a tshidzumbe ha ngo tea u a fhirisa/Vhathu kha vha litshe u lutanya vathu.√ Sara nge a divha mafhungo a Tsaniwani o mbo di ya u vhudza Heleni zwa mbo di vhangha khakhathi.√ (2)
- 13.7 Kuambele kwa Tshibio ku tana vhudipfi ha u takala,√ ngauri u pfala a mutthanga ane a pfana na mafhungo a u dzhena tshikolo/u na bono/u a tutuwedzea musi a tshi vhona vathu vho dzhenaho tshikolo/ u takalela u funwa nga Mashudu.√√ (3)
- 13.8 Muñwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi, a tshi toda u sumbedza uri Mashudu ha khou takalela zwine zwa khou ambiwa nga Tshibio.√√ (2)

- 13.9 U funana ha Mashudu na Tsaniwani zwi ita uri:
- Vho-Marita vha lozwe vhutshilo havho.
  - Mashudu a lozwe vhutshilo hawe.
  - Tsaniwani na Heleni vha lutane.
  - Heleni a dzhene khakhathini nge a vhulahisa Mashudu [ZWIRARU fhedzi dzi pfalaho.]√√√ (3)
- 13.10 - Ndo vha ndi tshi do ri kha litshe zwa vhatukana a dzhene tshikolo.
- Ndo vha ndi tshi do ri a thetshese ndayo dza khotsi, khaladzi na vhadededzi vhawe.
  - Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri a thuse mme awe kha mishumo ya hayani.
- [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)
- 13.11 Ee/Zwo tea ngauri:
- Ndi vhone vho lemaho niwana wavho Mashudu.
  - Ndi vhone vhe vha tutuwedza Mashudu kha uri a nane u vha ndeniwa.
  - Vho vha vha tshi hana u eletshedzwa kha zwi kwamaho maalusele avhudi a niwana.
  - Ndi vhone vho tutuwedzaho Mashudu uri a litshe u ita zwa tshikolo a ite zwa u funa vhatukana.
  - Zwine Vho-Marita vha khou ita zwi shonisa ene Khwathisani afho tshikoloni.

KANA

Hai/A zwo ngo tea ngauri:

- U tea u sumbedza thonifho/mikhwa yavhudi kha mubebi wawe.
- U tea u amba na mme awe nga ndila yavhudi.
- U tea u kona u langa mbiti dzawe, a dzudzanya mafhungo nga ndila yo teaho.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√

(2)

[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau**MBUDZISO YA 14: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU**Marangaphanda**

Thero ndi mafhungo ane muñwali wa dirama a vha a tshi khou amba nga hao u bva bugu yawe i tshi thoma u swika i tshi fhela/Ndi mafhungo ane muñwali a tama ri tshi a divha nga dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u khou amba nga ha tshipimbi tsha u sa toda u tuwa/fhira shangoni la vhañwe. Vhatambi ndi vhatukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe. Kha dirama iyi muñwali u shumisa maforotereke u bveledza thero ya zwithu zwine zwa bvelela musi vhatu vha tshi kandekanya pfanelo dza vhañwe vhatu. Ndi hanefha hune a tsivhudza vhatu na u vha laya nga u nyefula/sasaladza kutshilele ku si kwavhudi.

Mbuno

- Muñwali u sasaladza maforotereke vhane vha si tsha toda u fhira/u sa tenda u vhuisa shango murahu le Khosi Thovhele Tshilwavhusiku a vha swielela lwa tshifhinganyana uri vha dzule Swongozwi. U sasaladza u sa fhulufhedzea ha maforotereke kha mulanga we vha ita na maforotereke vhe vha swika sa vhafhiri vha gondo.
- Muñwali u sasaladza maitete mavhi a u diengedzela darata vha songo wana thendelo kha vhañe vha shango he vha swielelwa hone. Aya ndi maitete mavhi a u dzhia tshithu u songo newa.

- Hu sasaladzwa na tshituhu tshine maforotereke vha vha natsho tsha musu vha tshi rwa Mphelekedzeni niwana wa khaladzi a Vho-Lumbule nga tshimebi vha tshi mu rwela uri o sera darata. Vha vhulaha na mmbwa dzawe na ene a fhedza o lovha nga matsivha. Vhadinda vho ruwaho u isa mbilahelo vha a pandamedziwa nga maforotereke.
- Muñwali u vhona zwo khakhea zwa musu maforotereke vha tshi hanela vhañe vha shango musu vha tshi sera darata vhunga zwi tshi nga vusa dzinndwa na mabulayo.
- Muñwali u sasaladza maforotereke musu vha tshi langana u vhea phuphu ine ya do vha tshiga kha lushaka lu daho. Izwi vha zwi ita kha shango line li si vhe lavho.
- Maforotereke vha zwifha musu vha tshi ri vhone vho renga shango ngeno zwi si zwone. Muñwali u dinwa nga mazwifhi avho, a zwi vhea nga ito la vhuñwali u tana tsatsaladzo yawe.
- Maforotereke vha shumisa vhatukana na vhasidzana midini yavho sa dziphuli zwine muñwali a vhona zwi sa tangedzei na luthihi.
- Muñwali u sasaladza maforotereke musu vha tshi ri vhatu vharema a si vhatu nahone vha dovha vha vha dzithuri. Kuitele kwavho ku sumbedza u kandekanya pfanelo dza vhañwe vhatu khathihi na u kola.
- Muñwali u dinwa nga vhufhura na vhukwila vhune vha vha naho. Vha vhudza vhadzulapo uri vhone vha na kholomo thanu dza u renga shango u sumbedza uri vhone a hu tshe na hune vha ya hone nahone mulanga we vha vha vho u vhofha a vho ngo tsha diimisela u u tevhela.
- U dinwa nga lunyadzo lune vha vha nalwo kha vhañe vha shango na Khosikhulu Thovhele Tshilwavhusiku. Madzuloni a uri vha ambe zwavhudi na vhañe vha shango, vhone vha vha pomoka uri vha khou vha tswela khuhu na matamatisi.
- Muñwali u sasaladza maforotereke musu vha tshi shushedza mukoma nga gulu ya tshigidi musu o rumiwa khavho nga Thovhele. Izwi zwi sumbedza lunyadzo kha vhañe vha shango.

Magumo

Muñwali wa dirama iyi u khou kona u bvedza thero ya tsatsaladzo(sathaya) nga u shumisa maforotereke u sumbedza uri muthu u tea u thonifha vhatu vhañe vha u thusa ngauri zwa sa ralo zwi nga fhedza zwi tshi vhangana dzinndwa na mabulayo. Muñwali u khou kona u sumbedza uri muthu u tea u fhulufhedzea kha vhatu vhe vha mu swielela, ngauri vha khou thusa. U vhonadza izwi muñwali u shumisa maforotereke kha u sasaladza kutshilele kwavho.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Ndi u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho, √ ngauri mafhungo a Luka a u lwisa u dzhavhulela vha^{ne} vha shango la Swongozwi a khou thoma u hula a tshi ya n^{tha}.√ (2)
- 15.2 Tshi vhangaho u sa pfesesana vhukati ha Luka na Ledia ndi tsha uri Luka ha tsha funa u fhira/pfuluwa Swongozwi ngeno Ledia a tshi funa vha tshi fhira/pfuluwa.√√ (2)
- 15.3 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa phanda, he ra vhona u hana ha Luka u pfuluwa zwi tshi vhanganga nndwa vhukati ha maforotereke na Tshilwavhusiku na vhalanda vha^we.√√ (2)
- 15.4 Mafhungo a re afho n^{tha} a thusedza u tana /bveledza siangane ya mut^a wa Vho-Luka une wa sumbedza u funana ha munna na mufumakadzi wawe naho vha tshi fhambana nga kuhumbulele na kuvhonele kwawe kwa zwithu.√√ (2)
- 15.5 Aironi ya dirama ndi fha^{la} hune ri^{ne} vha^{ta}leli ra divha zwine zwa khou ya u bvelela kha mutambi ngeno ene a sa divhi tshithu.√ Buguni muⁿwali u tana aironi ya dirama fha^{la} ha musi ri^{ne} ri tshi divha uri maforotereke a do tshotelwa vhusiku nga thovhele Tshilwavhusiku vhone vha sa zwi divhi.√ (2)
- 15.6 Ndivho ya muⁿwali ya u shumisa Ntsieni sa mutambi diramani iyi ndi ya uri sa mukololo u rwiwa hawe nga maforotereke zwi do nana u sinyusa Vho-Thovhele.√ Buguni iyi Tshilwavhusiku u sinyuswa nga u rwiwa ha Ntsieni zwe zwa vhanganga nndwa.√√ (3)
- 15.7 Kuambele kwa Luka ku tana vhudipfi ha u pfa vhutungu/dinalea.√ Luka u sumbedza u dinalea ngauri ene ha tsha to^{da} u fhira na u pfa mufumakadzi wawe.√√ (3)
- 15.8 Muⁿwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila iyi a tshi to^{da} u sumbedza uri Luka u funa Ledia, mufumakadzi wawe.√√ (2)
- 15.9 - Zwo ita uri hu vhe na dzinndwa na mabulayo a vhatu.
- Zwo vhanganga vhuswina vhukati ha maforotereke na vhadzulapo vha Swongozwi.
- Zwo vhulaisa Ledia.
- Zwo ita uri maforotereke vha vhulawe nga vhunzhi.
[Mbuno MBILI dzi pfallaho.]√√ (2)

- 15.10 - Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri ri pfuluwe ri sie vhaṅe vha shango na shango lavho.
- Ndo vha ndi tshi do mu humbela uri a pfumedzane na vhaṅe vha shango.
  - Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri a litshe u lwa na vhaṅe vha shango.
  - Ndo vha ndi tshi do mu eletshedza uri a fare nyambedzano na vhaṅe vha shango u swika vha tshi wana thandululo.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfallaho.]√√√

(3)

15.11 Ee, zwo tea, ngauri:

- U ya nga mvelele ya tshivhuru n'wana u a kona u vhidza khotsi awe nga dzina.
- Khotsi awe vho vha vha tshi tendela Luka a tshi vha vhidza nga dzina.
- Nga tshivhuru u shumisa/bula dzina hu si na 'vho' ya u sumba khuliso a zwi ngo khakhea.√√

KANA

Hai, a zwo ngo tea, ngauri:

- N'wana u tea u sumbedza thonifho kha khotsi awe.
- N'wana u tea u shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na mubebi.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfallaho]√√

(2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25

MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	5–6	4	3	2	0–1
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṭhisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa	-Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṭhisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	-U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dzi pfaḏzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneḑho -U pfesesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	-Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho -Hu na dziṅwe mbuno dzavhuḑi dzi tikedzaho thoho -Naho dziṅwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḑi vha na vhuṭanzi vhu sa tendiseiḑo -U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	-Tsenguluso ya thoho i sa fushi -Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho -Kupfesesele kwa fhasi kwa lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	-A hu na u pfesesa ha thoho -A hu na thikedzo u bva kha tshirendo -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo
ZRN=6					
MARAGA DZA 6					
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	4	3	2	1	0–1
Tshivhumbeo, thevhekano i pfaḏzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu	-Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshoṑhe -Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoṑhe -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṑokonya, nahone zwo lulama -A hu na vhukhaki vhu vhonealaho ha girama, mupeleṑo na zwiḑa zwa u vhalala	-Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfaḏzaho -Thevhekano ya mbuno i a pfaḏza -Luambo, thouni na tshitaela vhuṅzhi zwo lulama	-Hu ḑi vha na vhuṅwe vhukhaki ha tshivhumbeo -Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhaṑeaho ya kupfesesele na ndunzḑendunzḑe -Luambo lwo faredza vhuḑhaki vhu si gathi, thouni na tshitaela huṅzhi zwo tea	-Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho -Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfaḏzaho -Vhukhaki ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	-Tshivhumbeo tsho khakheaho tshoṑhe -Vhukhaki vhuṅzhi ha luambo na tshitaila
TL=4					
MARAGA 4					

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzhiela zwi re ngomu lwa tshoṑhe a niwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA/FOLUKULO NA DIRAMA [MARAGA: 25]

Khriteria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15 ZRN= 15	-Phindulo ya mathakhetakheni/nthesa : 14–15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12–13 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	-U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, nahho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneffho -Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	-U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwothe zwoṭalusi zwo dodombedzwa -Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho thoho -Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe -U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	-U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwoṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo -Mbuno thukhu dzi tikedza thoho -Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṭukutuku -U pfesesa hutuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	-U pfesesa hutukutuku ha thoho -Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso -Makumedzwa ha tendisei na kathihi -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10 TL=10	-Tshivhumbeo tsho lunzhezana tshothe -Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa -Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḍi nahone a bveledzwa zwi khagala -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṭokonya, nahone zwo lulama	-Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho -Marangaphanda na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho -U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa -Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	-Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo -U pfadza na ndunzhendunzhe zwi ḍi vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhaxhi -Hu na vhukhaxhi vhu vhoṅalaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea -Phara hunzhi dzo lulama	-Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho -Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho -Vhukhaxhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea	-U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa -Vhukhaxhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4